

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 59 (15883) 1997 чылдың июнь 12, четверг

Ат салган шагы 22.10. Садыр өртээ 1000 рубль.

Бөгүн Россияның Күрүне тускай догуннаашкынын чарлаан хүнү

БАЙЫРЛАЛ-БИЛЕ, ЧАҢҢЫС ЧЕР-ЧУРТТУГЛАРЫВЫС

Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттуулар-хаммаатлар!
Бо хүн Россияга озагай хүн. Демократтыг чаартыларынң үч-чалазынң хайнышынынң болушкунунарынң арасында россияның бот-догуннаашкынын чарлаанын бөгүндө бир чаа көрүш-биле илереп турар. Көрдүгү кезээндө чүтле политиктиги «суверенитеттерин парад» шагында төтү апарган, ычан чаа тыттып келген политиктер күрүнеинң чаңгыс хай болгаш бугун-бүрүн чолуун херекке албайн, анда хара чедер-чедир, боттары өргө-чөгүндө чөтүн ап турду. Ол бүгүндө өки талалары аркан, чаартынган федерациянын шитне республикаларнынң хоюду өзүзүз арте-риңиң балыкка болгаш россияжи девискээрлеринң бугун арте-риңиң база харын-лаар чүдүдери федералдыг деп биле ангылап хуваажырынң үндөсининг эконо-миктиг бот-тускайлап чорук-ке учур-чөнтүг чүтүлү. Чаңгыс сос-биле чугаалаарга, Россия тоталитаризмнің бегин ап откаш, болуңга болгаш девискээрлеринге амы-дыралчы арте-жок чугула ре-формалары оларнын төтү, национал талазы-биле, эконо-миктиг база өскө-дөо озагай талаларын барымдаалап бот-тадырыныңга орунту акытка.

Шакыныг депшилгелиг орук-биле бистинң республи-каның биле чорун орак. Ол орук-биле улам шиттирилг буринга-лаар үе ам көстөлдөп санап турар мен. Он-биле холбайтыр бирги эл-чегилг элзип каш чарыктарга чөткөт чаа ат салдым, оларнын арасында экономик-тиг кризиси ачын эрте-ри-ниг болгаш республиканың быныг туруштуг хөгжүдө-нин орунче кирериниң тала-зы-биле хемчегер дугайын-да № 1 Чаракты озаалап айтыр болан тур мен. Оон чүгүл пунктуларнын бирээзи болза, республиканың бюджет акна-хөргөнгилери магалыладыр киирер согула-биле, оода-чалаар илап тодараттынган социал стан-дарттарынң деңгелиңе бюд-жет хамаарылчаларын сайы-рашайкыдыр болур. Оон арканыңга бистинң чаагы чорувуусу база бай-шымдасы-вис, оларнын өзери база ку-дулары бистинң боттары-мыстан хамаарыр. Бистин ажаллаптаймын хөткөгүлү-стени, сайгыттар-тымынчы-ры, ыстап база нити херекке кижи бурзу-ңду хуула салышкынындан хамаарыр. Хамаарышпас чоруктуң хү-нү төптү девискээрлерге арте-жок чугула бот-тускайлап чорукту кылаалга болган тус-тус черлерге шимченпир өвөс, ыт чокка чарыктыр чорукту, массалап азыралы-чы хөнерини тывалдырып турган күш-биле дуулар ал-бадалынң төтүзүңүң эге-рун демлек-сүдлөз бол-ган. Россиянын болган Тыва-ның бот-догуннаашкынын дугайында декларациялар бүткө ол бүгүндө чарыктын магалыла болган. Ынчала-жок боттары-мыстың арте-ри-вистип шитилеп база күрүнө амьдыралынң чалааш чок фактызы кылдыр чөтпөт айыр-лаш ама-дөвөт өвөс амыл-лаар учурдуң бис. Ынчал-деп, июнь 12-нин байыра-дын бистинң келдер өвөс ду-

гайында, Россия Федерация-ныга база делегей нити-дежилгезине Тываның теле-тиг төлөкөжлөгезинин дуга-йында угаан болданыннар-га база бир чылдаган кыл-дыр көөр апар бис. Ботта-рымыска, уругларымыска, оларнын ажи-төдлерине хо-стуңу база кижик-чөлдүг амь-дыралды хамдар дөт бол-дынар, дилээр база хол сал-дырмай акылдар, күжө-нишкениннеристи катшы-тырар учурдуң бис.

Өргөт өңүктөр! Байыр-ла-дың омакшылды, бодуңга «бу-зурдиди, шидип алган херэ-эрге быжыг турушту, эки-лашкылыңерге идегедди, ка-дыштыла болгаш бас-дежи-ти күзөдиди!

Тыва Республиканың Чазак Баштыңынын бирги орадакчыларына болгаш орадакчыларынга төмү-лаар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ
ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫ

1. Томуйлаары болза:
Радислав Санаевич БА-ЯНИН Тыва Республиканың Чазак Баштыңынын бирги ора-дакчызына — Тыва Респуб-ликанын сай-хөо сайдыны-на;
Василий Майолович ОЮ-НУ Тыва Республиканың Ча-зак Баштыңынын бирги ора-дакчызына — Тыва Респуб-ликанын экономика сайды-ны-на;
Лариса Сымаевна МОН-ГУШТ Тыва Республиканың Чазак Баштыңынын орадак-чызына;
Александр Иванович ОЧУ-РУ Тыва Республиканың Ча-зак Баштыңынын орадак-чызына;
Валерий Шагдыр-солович

ОЮННУ Тыва Республиканың Чазак Баштыңынын орадак-чызына — Тыва Республиканың Чүрүне ат-хөргөнгин эргелеп башкарар талазы-биле күрүнө комиссарын дарагыны;
Сергей Борисович САРАЕ-ВИ Тыва Республиканың Ча-зак Баштыңынын орадак-чызына — Тыва Республика-ны одаар чүл болгаш энергетика сайдыны-на;
Биче-оол Сулдуевич ШЫ-РАПТЫ Тыва Республиканың Чазак Баштыңынын орадак-чызына.
2. Тыва Республиканың Ча-зак Баштыңынын бирги ора-дакчылары болгаш орадак-чылары ямаларын болгаш ведомстволарнын структура-зын сайзыраңгайжидар база оларнын аппараттарын тула-рынга чарыгдаллары кыз-дарынын талазы-биле амыл-ды боттаңдырып чорудар, оларнын удуртукуларынин кандидатураларын талазы-биле саналдары киирер.

3. Тыва Республиканың Пре-зиденти болган Чазак Ба-штыңы Админстрация Тыва Республиканың Чазак Ба-штыңынын бирги орадак-чы-ларын болгаш орадак-чы-ларын албан-дужалдарына чөтүр-эргелегени алдынга арте-жок чугула материалдар, ны Тыва Республиканың Дээди Хуралын доктааткан чүрүм баугар киирер.

Тыва Республиканың Президенти Ш. ООРЖАК. Кызыл хоорай.
1997 чылдың июнь 11. № 7.

Тыва Республиканың Президенти Ш. ООРЖАК.

ТУДУГЛАРНЫ УЛАМЧЫЛААР

Тыва Республиканың Дээди Хуралын Даргазы К. А. Бисселдей чоотка чаа Крас-ногорск крайынң Черемушка суурунга чоралп Атаа бар-гаш Сага-Шушенск ГЭС ак-ционер нитилегинин чинги-тен директору В. И. Брыга-зов, оон орадакчылары С. Г. Трускалецкий, Е. П. Анисимов-лени учурашкан.
Сага-Шушенск ГЭС-тин суг хөөлбөз алган черлерде доослаан туудуларны акша-ландырынын болгаш Улуг-Хем, Чаа-Хөл кожуунарын суг хөөлбөзин адаачы кир-ген оадарыннын, ситен көөр шөлдөргини орун тур-гузары-биле компенсация тө-лөвүн дугайында чугааны ГЭС-тин удуртукчулары-биле ол кылган. Айтырын сайгарып көргөнгин түнө-лиде суг адаачы кирген оадарын, ситен шөлдөргини орун катап тургузар компенсацияны вексельдер.

биле төлөзүн дугуржуп ал-ган. ГЭС акционер нитиле-ли шала туттуңган, доослап туудуларны бодуң акша-хөргөнгинин чинги-тен биле уламчылаар болган. Чаа-Хөл-дүгү Култура бакшызынң бирги чөткөн туудурына 7.5 миллиард рубльди тускайлап бөөрүн асаан.

Любовь ЖИЦ.
Дээди Хуралдын жарлаа секретары.

Тыва Республиканың Президентиңе болгаш Дээди Хуралынга Тыва Республиканың улустуң Улуг Хуралын (сездыинин) КЫЙТЫРЫ

Хүндүлүг Шериг-оол Ди-зижиконич!
Хүндүлүг Каадыр-оол Алексеевич!
Чазактын хүндүлүг кежи-гунери болган Дээди Ху-ралдын депутаттары!
Тыва Республиканың ба-рың суму бурузундө төлө-лекчилери бар улустун Улуг Хуралы (сездыин) чер-чө-дө боттуң барымдааларга үндө-зилеп, республиканың эм-нелге албан черлеринин киж-чөткөн илериниң кы-зонейлерин угулалдыр тур-тур. Чогуру үзүңде болган чөдир ахмаалдырбаан ур-жунда хой өмнелдер дика берге байдалга таварышкан. Дика хой кожуунарын эм-нелдери аппараттары, эм-нел-сөдүлөрдү, эм аймаан садып алар шинзэ чок болу берген, оларнын оран-бажың-

нарын септелген чогуур үзүңде кылдырмай турар. Өмнелге пунктулары ха-лы-нып, бичин уругларын чөм алдыр кунялары ажалла-дайын турар. Өмнелге ажи-дакчылар үр үннин дугу-рунда шалынны албастаан, ыччаарга өмнелге черлер-нин кудук ажалдакчыла-рын шалынны хемчөзөи амьдырап болур деңгелден ыракта чавыс.

кижилерин ортузунда 3 хуу, элөөдлерин ортузунда — 21.5 хуу, бичин чаптар-нын — 57 хуу көвүлдөн бол-ган амгы үеде Россия Фее-рациянында деңгелден 3 ка-тап бедик.

Калың камгалалын сис-темазы чогулчулап ажи-дакч кылдыр өвөт өвөс чүд-дери республиканын Прези-дентин болгаш Чааа кыл-ганың Улуг Хуралдын кежи-гунери билги турар. Ынчал-зажок мемеледе хемчегери боттаңдырбас болза, өмнел-ге албан черлеринде байдал улам-на баксыраар мага-чок деп санап тур бис.

Чонун калдыкшылнын камгалалына баран болуп турар өмнелге албан чер-лерин, оларнын хой сангы ажилдакчыларыга детким-чи болгаш дузаны көргөз-гени силерден улуу-биле ди-лет тур бис.

Тыва Республиканың улус-тун Улуг Хуралы (сездыин).

БАЗА БИР ЭРТЕМДЕН

Тыва эртемендериниң са-ны доктаамал өзүп турар, оон оодурунга бир эртемендешкен. Ол болза, Тыва Республиканың Топ сонгуу-да комиссиянын даргазы, республиканың алдарлыг юристи Николай Алдын-оол-ович Олардыр.
Харьков хоорайда Укра-инаның Ярослав Мурый ат-тың Национал юриктиң

академиязынын чанында тус-кайгытка эртем чөвүленин-ге «Федералдыг күрүнеин субъектин — Тыва Респуб-ликанын күрүне-конститу-счугу тургузуун үндөсин» деп темага диссертациян ол чоотка чаа чедиишсинг камгаланы, Ынчанган Н. А. Олар юриктиң эртемен-рини кандидатка болган. Бистин көрр.

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААДЫ

1997 чылдың июнь 3. № 655. Москва хоорай.

Россия Федерациязынын Чазаның доктаадыры болза: Россия Федерациязынын Чазаның 1996 чылдың декабрь, 18-те № 1496 доктаалыга өскөргилгени кииришпаан, 1997 чылдың июнь 15-те өскөргөлөң дымтаары хүнүн 1997 чылдың июнь 13-те патиячөң көжүргөниң күш чок болдулар.

Россия Федерациязынын Чазаның Даргазы В. ЧЕРНОМЫРДИН.

БОДУНУУ КЕДИЛИГ

РФ-тин Чазаның тускай айтышкыны турээ-дөо, чуртта экономиктиг бурзасынның туржуктары-биле чакыра республикага үзүктелер чаксап. Ур-түнсүлдең хемчегерин дарай чорутканын дара-ка-культураларын чаштырагазы чогуур агротех-никтиг хуузаага доогулган. Бистин көрөргөнтөп, вице-президент Аранчор ОКСУР Тыва Республиканың Көдөз ажилдагы болгаш ажи-чөм ямашкынын сайды С. Х. МОНГУШ-Биле учурашкан, ол дугайында ин-тервью алган.

— Үндүрген күжениш-киңер хөй-ле болган боор аа?
— Эрткен чылдан тараажы-ларын үзүңи куурлар хар-рыкшынзө чөгөччиг болган. Өвөткө биче тарааның хөй ке-лиң дагана орнатылган, ажилдашпаарга база үлеттин-ген. Үш-лөрт чыл улашкан кандаашкып, ажил төлөни-ринин үзүктелешкиңерни коңчу берге саларын чө-дирген. Тараа үзүңин кам-галал арттыраларын хемчег-ерип албашпаан, ямы март айың ийгич чартында, ан-редегара чөткөнүңүң талазы-биле улуг акылды чоруктан.

РФ-тин Чазыа 226 дугуар-дык доктаалы-биле респуб-ликанын көдөз ажилдагы-на чингелдең чөткөн бараш-тарын үндүрүңн чөткөзүрээ. Ук чөткөзүрээ боттаңдыра-рынның механизмин бистин төп черге тургузуп турганы-мыс ол. Көдөз ажилдагы кол-дангай агроулетпүр сайы-раңай девискээрлер безин кайы хире берселешип тура-рып көрүрүм. Март 27-ден чоокку хүннерге чөдир Москвага айды-биле турду-рус. Чөткөн алдыр арга чок хүн-нерде безин анаа олурады-мыс. РФ-тин Көдөз ажил-дагы болган ажи-чөм ямы-зынң ажи-чөм хаалагарын

мурнуу девискээрлеринче шид-чидикен болган. Чөткөн Сибирь, Бүржик Чөчү чүк бараш чөткөн илеринде дашкаарлат-тылган.
Коммерция банказын да-чыштыр бистин хемчегери-вис биске амын бо улаады берди. «Роснефть-балтика» ак-ционер нитилели Тывага ө-көргүп, 9,73 миллиард рубль-дин бараан чөткөн берген. Харын-дөо коңчу кыска үе-иң дугурунда — чүтлө-дөрт-бөш коңук шитилде Ом-скинин заводундан кывар-

Чөдү айың бирөөдө кыш-тагаланың бугу түнө-ли статистикага көстүп келди. Кыс малды, төрүр коданар-ын дегиниң бугу мага-даны тургузар бис. Боттары-нын хире-шаа-биле ажи-дап турар малчын дузула ажи-далдырлар бар. Олар ест-кыл-сатын ажи-чөм, мал бажын өстүргөн ажи-чөм, дота-нын алыр-биле чөдир ке-лиңче баамны кылдып тур бис.

— Ямын чаштырын дугайында чугааны кодуру оларуныны эскерип каг-дым, оон дугайын какыс чо-гаалантар силер бе, Самойлов Хилик-оолович?
— Продукцияны бугурур күзү көлөзө бар. Ону бол-башыраптар, садар, акша-мөңгүңе чөдирер арга чок апарган. Ажи-чөм корпора-циязын сайгары оон сайы-гарылавын шитгелдеп шыа-ла-ыштыр Чыңгыгө аштыр-бас тускай структура херек. Харын-дөо ажи-чөм, сай-гарылачыларга малчутур-бис дөз, мөңү ажи-чөм та-раанарынның рывоңу тур-гузар апар. Бо талазы-биле хообу-дурдуң бар. Оон мате-риалдык баазанын тургуза-рынга, Чазактын талазы-дан деткиме көргүзүр дээр-зитге идеген турар бис.

Интервью

чар материал сөртүп алы-нар айтырып ук чер чөдир шитирелген. Чөткөн дөдөр ажилде, берге үеде биске дузулаан сайгарыкчы бу-дүрүдөгө өрөш-ирени төлөри коңчу чугула. Чазак, ямы бо талазы-биле хемчегерин ап турар.

— 1997 чылдын күзү кайы хире болуп ирги, садылга-жарнын орнунга база катап дилени бербес бис бе?
— Чөткөн, өрөш-ирени кү-дүн тара-биле дугулар. Тара-раа, картофель, ногаа өстү-рүкчүлөринин эрге-ажи-чөм-чөткөн уткуштур баамны ылган кылдымыс, бугу айты-рылар шитиреллеттинген. Хомууданы илередин, теле-фон коңузун илдиригеткан кызыл-ла турбаны.
Бараан чөткөн дөдөр өгн-дөр механиз тодаратылган. Ямы, кожуунар чарыгыла-ры, сай-хөо туудулары күс-көп продукциянын үчөдүн са-наар. Чөткөн, өрөш-ирени

СИЛЕРГЕ, АБИТУРИЕНТ

Дээди өөредилге чер-леринге кирерин күзөң-нин тодарай сорулга езугаар шилирин Тыва Республиканың Эрте-мен болгаш өөредилге чер-леринң херектеринин тала-зы-биле куркочко чар-лаан.

1. Киреринин шылгал-даларын Кызыл хоорайга дужаар кылдыр:
1. Россиянын эконо-миктиг академиязы, Москва хоорай. Тускай эртеми — экономика.
2. Томскнин күрүнө университетин. Тускай эртеми — делегей хар-ылаалары, журналистика, социал ажил.
3. Сибиринң автомо-биль-орук институту,
Омск хоорай. Тускай эр-теми — автомобиль орук-тары болгаш аэродром-нар.
4. Санкт-Петербур-гтуң эмнелге электротника-зынын болгаш оптиказы-нын колледжизи. Тус-кай эртеми — опти-ка, монтаж, техниктиг хандырылга, эмнелге техниказынң септелге-зи.
Эрге-жок чугула до-кументилер:
1. Аттестат.
2. 086/у майык езу-гаар эмнелге шынылга-зы.
3. 3x4 хемчээлдиң ал-ды фото-чуруктары.
4. Өг-бүлө составынң дугайында шынылга.

5. Акша дадывыры.
Киреринин шылгалда-лары 1997 чылдың июнь 21-ден июль 10-га чөдир болурун баш бу-рунгаар чижек кылдыр чарлап турар. Документ-илерин июль 16-дан сонгаар, ларазында ал-дык хулаеп алыр; Кы-зыл хоорай, Ленин ку-думчузу 3, кабинет № 10.
1. Сибиринң куп-култура академиязы, Омск хоорай. Тускай эртеми — күш-культура болгаш спорт.

ЧАГААЛАР – САГЫШ-СЕТКИЛ ИЛЕРЕЛИ

БОДАЛДАР. • САНАЛДАР • КҮЗЭЭШКИННЕР

ЧАСКАРЫГЛЫГ СӨЗҮҢӨР ДЭЭШ...

Азы чагааның салым-чолу

Чыл эгезинден бо хүннөрү чедир «Шын» солууну редакцияныга ниити-биле 1028 чагаа келген. Республиканың аягында булунгарындан ол хире хой кижиле бээр, ажыл-ижинден чалыг үени тыпкан, чагаа бизнестин үзелер, чоруткан чагааның чыгыш эсуулар улуг өөрүкү-биле хүлээп ап турар бис. Оларнын ниити утказы чурттап эртин турар үенин «штин-лаштын» бүгү талаа-биле көргүзүп, мээде, хомудал, өөрүкүнүн чыгыш эсери, азы анык-буру айтырылгыларын тургүзүп кээр. Редакцияга келген чагаа бурууну кичээнгейл нөмчүп, «хоолаң» ажылааш, солун арынга үндүренин кызыл, айтырыгы азы хомудалың чамдык сөөгүлелерин кутур черлерге харыя бээр дилел, чорудуп турар бис. Чылдын өгө айларында болук авторларнын «ТОС» компанияга дүк дугаарга, чүк акшааны сааланы турарыла — дээн айтырыгга тодаргай харынын хоочун журналист М. К. Катчин берген. «Мээң материалым чүге чырыкче үнмей чылдыр берди» дээн айтырыгың чагааларың авторларыңа амы-хууда харыны бижип чоруткан мен. Оон-биле кады номчукучларың дилеэн барымдаллааш, ногажанын булдуу катал үнүп эгелээр. Чагаа килдизинге ажылдаарга, солун боорундан айтыла, харысалга улуг. Хыл дээн амык оолдун бүтгөйи барган баштайгы ынакшыл дугайында шүдү, наздып кырыза-даа, оожургал чок кижиниң арганың хоразынын дугайында шүдү, ак баштыг, улуг өгбөине чогаалчының бижир чүдү-биле ырыкы Кара-Хемде анык башкынын мээлериң дөмөй-ле дегне хүлээп көрдүр дээрзинге чамдык чыгыш чыгыш чыгыш. Чагааның сөзүң бижир кижиле алын салбаан, мичалда-даа улугукучуларың адын долузу-биле бижир, ол-бо хажымдыкшынын адын турарын айтыккан чагаалар баа биске анын эвес келтирээр. Мындай хевиринг шүдүмчүлдөөр — Тес-Хем кожуун чагырамынын, Кызылдың күш фабрикааның,

Чоон-Хемтиң Ваи-Тала, Улуг-Хемде Чаагы ортумак школларының удуулугазына аяктын баар чедестерин бижир чагаалар келтирээр. «Шын» солун — сөөгү идегелине силерде, хынал келгеш, сайгарып, чырыкче үндүренин диледис — дээн оолдугарың нөмчүп олура, кижиле ала-чайгаар-ла харыгып, сеткил-сагыжы далажы бээр. Редакцияга машиналар барла-даа болза, бензин садар акша чогундан кожуунарже барык-ла үнмей турар бис. Билчээ-даа үстүнде ады үнген черлерин удуукучулары «Хат чок-то, ситен бажы шимчөөс» дээнни оваарып, черле хейип бодал, түнел үндүрер боор дээрзинге идегедим.

Солунууска тараа чаштырылганы, хой кыргыла-дазы дээн чижектиг хун бүрүнүң амдыралчы мээлериң саат чокка чырыкче үндүрүп, доктаа-мал бижикчилериниз Бай-Тайгалдан Сары-оол Сарыгалар, Таңдылдан Алдын-оол Ажи, Тес-Хемден Эренгай Тежит, Шамбагыдан Сара Монтук, Чаландоол Александр Шөгдүл дээн, барла-даа өскерлеринг улуг чоргаар-биле алаары өөрүчүт, Ол ушкын, Тыянын чогаалчыларынын бижир чүдүлери баа солунуусу арын ууда-даар кастап, байлакшылар боор дээрзинге буурган, олардан хойну манай турар бис.

Үстүнде айтыканым ушкын, үе, амдырал кандыгың, номчукучулар ону канчаар чурттап эртин турарың дээрин оларнын чагааларыңдан билип ап болур, Билчээң амдыралың хун бүрүде тургузуп турар айтырыгың, сагыш-сеткилдү дүрүлгөң ээр бодалдарың хейу-бура үлөжин, силеринг кем чок арыг сеткилгерге, сагыш чогаалчыныгарга, чыгыш, часкарыгың ре-сөөүңерге, кижиниң ажы-чаныңгарга илелет, редакцияже бижир чамдык авторларың чагааларың болуктөш, бөгүн нардаллаш.

Талша МАСПЫР-ООЛ.

Айтырыг

ШАЛЫҢ-ДАА, ПОСОБИЕ-ДАА ЧОК

Экин, эрчим редакция!

Бистер Чалаана хоорайда чурттап, аякыдан турар бис. Урутлар албан чериниң бол-жолунда башкылары бол-гаш аныгылары амыда-ралдык бергенинде тургузу-тууп келген айтырыгың болуш хомудалдык чагааныс-ты бижидис. Бо берге үеде чүге аякыдан алган акша-мыс-биле амдырал, ажы-төлүвүстү амырлар турар бис. Билдиг турбузе, эрчи чыл-дың сөөгү айының акшааны ам-даа албайдыс. Урутлар пособизинг 11 айга чедир 61 муң рубль түнүң ап келгеш бис. Эске черлер канчаар ап турарың? Пособие акшалары өскөн-даа деп турар, ол шын бе? Бистин өөр турарук, чү-ге харыя өзөгөн, балды тур-гүзүр? Бистин салкы акша-лың тургузуш айдан айдан 222.250 муң рубль болуп тур-ар. Ол аныг өртектерге кан-чар-ла чедештер-тир. Бистинг акша-шалыңың амыг үе-

Бистер Чалаана хоорайда чурттап, аякыдан турар бис. Урутлар албан чериниң бол-жолунда башкылары бол-гаш аныгылары амыда-ралдык бергенинде тургузу-тууп келген айтырыгың болуш хомудалдык чагааныс-ты бижидис. Бо берге үеде чүге аякыдан алган акша-мыс-биле амдырал, ажы-төлүвүстү амырлар турар бис. Билдиг турбузе, эрчи чыл-дың сөөгү айының акшааны ам-даа албайдыс. Урутлар пособизинг 11 айга чедир 61 муң рубль түнүң ап келгеш бис. Эске черлер канчаар ап турарың? Пособие акшалары өскөн-даа деп турар, ол шын бе? Бистин өөр турарук, чү-ге харыя өзөгөн, балды тур-гүзүр? Бистин салкы акша-лың тургузуш айдан айдан 222.250 муң рубль болуп тур-ар. Ол аныг өртектерге кан-чар-ла чедештер-тир. Бистинг акша-шалыңың амыг үе-

Сузүглел

БУЯННЫҢ КИЖИ

Назы-хар улгаткан тудум, калдын баксарың орамың каш-ча мурунда болумун баш-далымдан билип кадым. Баш арарым, хан башымыңа белик деңселге турар, деп турган башкы болдур мин. Бо бушынг хам баш-кымы чалаан улус-даа черле мактаар. Михаил Ховалыг-овичниң алыс чурту — Чаа-Хөл. Алды уругуң адавы. Ажы-төлүңүң азыри каш чыл бурунгулар арааши чок бол-ган. Урутлары ынак-лаштер-натта эки өөренип турарлар. Оларнын төлөтинг кижилер кылдыр өстүрүп каар дээн кызың чоруп кижиле чорду. Бо укуг-дестүг хам кижиниң талантың илердиниң тыпкан. «Дүңгүр» нитилел-ниге ажилдып кириринг, мөчөөдөн бээр бир чыл бол-ган. Сөөгү чылдарда ол Эр-зин кожуунуң орук чериниң дарагына аякыдан чораян. Ол үн чалпаңгың кыстың мынак асаа. Айлар эртин, шүдөөс-даа, дуңмак сеткил-нистин, чуртеринистей ириваш-тыр, оюн салтып, чок-тап чор бис. Чөне хире чөтөп сөстүг шүдүңер, чедир кыл-дымнар акылдары, бодал-дары, күзүлери чырык көр-бөй барган ирги? Билчээ-даа оол боттанай барган күзүлериң өчизинге чедир, уламчыларың кызып чор бис.

Дуңмактың хоору ий хеминч бедилдире, улуг орункуң чанында. Ойле-йел-лел ызар барып, сагыш-сеткилчес оожургалың ап чоруптур бис. Билчээлажок берге-дедиң.

Бөгүн «өңүң көңүлүң, Төлү болуп, кайга улудуң, Артың биске шөлбөлү болуп, Аравыска чуртта, дуңмак, Улуг угбасы Чананмаг ЧООДУ.

Допчаа КУУЛАР, Чалаана.

Сактыышкын

ДӨРТӨН ЧЫЛДАР ЭРТКЕНДЕ...

Кызылдың 42 школаның 1957 чыла дозвун, холу-вуска бышкан билгиниң аттестаттын алганмыстан бээр дөртен чылдар эртен, ол чылдар республиканың амдыралында улуг көдүрүшүңүң, бурунгаар депшөөлөң үе болган деп болур.

Шооланың доозукчулары боттарынын чедир алган бил-дир-мергежилиян анын бил-дир республиканың политикаын, социал, экономикаын айтыры-ларын шийиртеринде тө-лөтинг үлүүн үениң негедле-зинге дүштүр кириштирип келгенер. Башкының буян-ныг, нарын мергежили ш-кил алганар өвөөп эвес. Олардан Би-Хемниң Халың солоавыш М. В. Селев-оол, Кызыл районунг Көз-Хем суурда К. Б. Намчыл-оол, Суукаш школаның Д. Б. Кара-оол (Араптан), Чала-ананың №1 школаның Т. Т. Чаг (Орпан), Шагаан-Арыг, Кызыл хоорайның школаның З. Ш. Шомбун (Наам), Ч. О. Хайдан-оол (Маам), Дериң-Акенил М. К. Шагым бол-гаш өскөлдө-даа амыг чедир макталдыг аякыдан чорур-лар.

Экин эштериниз Таңдыла А. И. Шилки (Сомам-Байыр), Кызылда Фармацевт С. С. Сал-чак (Ноокат), А. И. Торжу, Каа-Хемде Т. Д. Донгур-оол, хоочун журналистер Б. С. Маам, С. Т. Ондар, спорту-лар И. Б. Күвезин, Ч. А. Удумбара, эртемденер И. К. Аракчаа, Д. Д. Моламдай (Сарбаа); удуукучулар Ч. И. Доспан, А. Ч. Чингиз, О. О. Барган, К. О. Хели-оол, Х. В. Юмбун, М. С. Балдан, К. А. Санжар болган өскөлдө, Ч. И. Доспан, О. О. Барган, Д. И. Тимпей олар амыг үе-де Тыва Республиканың улуг-туул Улуг Хуралының кеки-гүндери. Оон ийди Ч. А. Удумбара, А. Ш. Сомам-Ба-йыр олар Тыва Республиканың дооза Советиниң сөөгү чымыканы депутаттарыга, Д. И. Тимпейни ийи удаа Дедя Советтин депутаттына

согуктаны бистинг доозукчу-ларыныч чоң араанда төлө-тинг ишчилер болуп чоруу-рун багыткан турар.

Амдырал чыгыс черге турба, 66 доозукчуларың араандан бо эртин чылдар-да 14 эштериниз чырык ор-темгейден чарлып чорутка-ны муңгарыңгың-даа, хому-данчың-даа-лар. Оларнын ара-мында билгилер удуукучу Шавыр-оол Ондар, көзгө ажыл-аргы сайылыңын ора-лакчы чораян, арындан ху-дүмүрүг ырава Виктор Даваа, Иштики черектер яз-мызың харысалдык ажил-чалчыч Александр Бол-жол, сонал хандырыла Александр Тамира Молам-дай бар. Оларнын дугайында эки сактыкың бистинг сеткил-висте кезээ-могдөгө арт-тар.

Бистинг башкыларыныг шыгар болгилг, бидик мер-гежидиг, чырык сеткилдиг, оза кижилер чүвө. Школа

директору А. А. Феденков, класмыс удуукучулар, орус дыл, литература башкы-зы М. А. Титованы, тыва дыл башкылары З. Б. Арагачыны, И. Б. Ондары, орус дыл, литерату-ра башкызы И. К. Кошгаро-вны, физика башкызы В. А. Казакованы (Шамова), мате-матик В. А. Морозову, хы-мыл башкызы Г. В. Воскобо-ваны, күш-культура башкызы Е. В. Маланову, интернет эртелектүрүш З. М. Сташевс-кий, кижиниң башкы Т. Ф. Ламане болаш өскө-лөрдү-даа уругуң амыг өрүп чедиринкиң биле сактып, утуйн чор бис.

Школаны 1957 чылда доос-канымыстан бээр 40 чыл оол демдегелер-биле бо чылдың ноябрь 20-де 14 шакта №2 шко-ла чыгып, ужураарыңче чыгыс класкаларыныч, башкыларыныч шүдүзүн чалап тур бис.

Доозу-оол ТИПМЕИ.

1957 чылдың доозукчузу, экономикти эртемнеринг кандидатта, удууру албаныныг I рангының чоу-лекмин.

М1 «Диничен» уруглар саклыгың ажилдакчылары.

РАДИО... КАЖАН ДЫҢНААР БИС?

Чуртта хун бүрүнүң бүгү байдалын, аякыдан, амды-ралды, моюн сагаарың-даа чүдүңер кижиле буруу бил-ген турар уурдуң. Уениң негелдизинде ол. Ол Тывага мурунку чылдарда кончүг өң-турган, көзгө чок кылдың. Радио-мелдең чонга чедир турган болгай.

Чонга чок, бүгү мөдө-алар солуну — «Шын». Бил-чээ-даа ону мрак суурлар-га үениде келдирер бер-гедээн, бөгүн эртинг чоңу-устуң удуру черлер бил-диң турар чүвө ирги бе? Кы-зыл хоорайда радио аякыдан турар, а көзгө ишчилер ону дышавайн турары шуут эл-депит.

Кожуунарже мурунча-ла чуртаал кылдыңгын радио-телевион чыгыры шүгү ар-жак кылдыр канчаан-да ири-вез, шийген дөңгүр удаан баа бар-ла-дыр. Моңу кан-чап, кымың айтышканың биле чоң хилчелектер тур-ары чуртула алган шийир-тириг сонгаратканымас чу-гула айтырыг деп болар бис.

Бо айтырыгга хамааржыр чамдык улус радионо чоор, төлевилер бар дээр хөп үн-дүрүр хире, ол дээрге шу-дүш шын эвес. Телевизор көзгө-де баа долу күш-биле көр-гүсөй турар болгай. Тыва-

да, оң кожуунарында бай-далды, кымың амдыралың-га хамааржыр айтырыг-ларың-ла колдап, анык кө-рүдүр болза эки. Бо байдал радио дыңнаар аргалыг рес-публика төвүңгө өскөртүмөс бооп чадарас.

Чазактан, харылааа чериң-деп көзгө чоңуң, таразы-ларың ажилчыларың радио-биле хандырың диледиң-вис.

Дилевис өршөөп бүдөр болуң!

Сут-Хөл кожуунуң Бора-Тайга, Ак-Даш, Алдан-Маа-дыр суурларың болгон оң төвү Суг-Аксның чурттагы-лары.

Холудал

Карак чажы

ЧОКТАП ЧОР БИС

Бистинг чалпаң, кымың чо-раан өстүрүп алган ынакы-жаныс, караавис дыжы бош чораш өсүс, хеймер дуңма-вс Анатолий Сатович Оюу амыл-халакта таварышкан, мөчөөдөн бээр бир чыл бол-ган. Сөөгү чылдарда ол Эр-зин кожуунуң орук чериниң дарагына аякыдан чораян. Ол үн чалпаңгың кыстың мынак асаа. Айлар эртин, шүдөөс-даа, дуңмак сеткил-нистин, чуртеринистей ириваш-тыр, оюн салтып, чок-тап чор бис. Чөне хире чөтөп сөстүг шүдүңер, чедир кыл-дымнар акылдары, бодал-дары, күзүлери чырык көр-бөй барган ирги? Билчээ-даа оол боттанай барган күзүлериң өчизинге чедир, уламчыларың кызып чор бис.

Дуңмактың хоору ий хеминч бедилдире, улуг орункуң чанында. Ойле-йел-лел ызар барып, сагыш-сеткилчес оожургалың ап чоруптур бис. Билчээлажок берге-дедиң.

Бөгүн «өңүң көңүлүң, Төлү болуп, кайга улудуң, Артың биске шөлбөлү болуп, Аравыска чуртта, дуңмак, Улуг угбасы Чананмаг ЧООДУ.

Допчаа КУУЛАР, Чалаана.

КОРГУНЧУГ БАЧЫТ

Чалаана хоорайда коргу-нчуг айың дилгилеген келген деп чугаалал болор. Ол бол-за бактың багы, чүдү-масса-лыг арагалашкыңдыр. 1985 чылдың арагага удул хемчег-лериниң өң өрөдигериниң, чигээлөөрге, өзгөлдөөрге ара-га сатпас дугайында чырык-ты күзүсүлүрүп, чүгө акык-кончаа болдоаш, арыг арын-

чүрү, кадык, чаагың чуртта-гаың улуг, бисе чоңга кү-зөө турган, силр ходоаш, оон арага үндүрүп, дүң-хүн дивеин, салып турар «ардес-тер» көүдөң. Арагага алыс-кан, кижиле дүрүзүң шыкың-ганнар кончүг кескү, элек-теңдир чорту тура, самогон садып, чоңуң мөлчүң чп, амыран чорурларың саык баа өскөн, Бо бүгүнүң ужун-

лидтерин өөрдери эгелөөдөн, Берге айтырар. Ону ший-терилерин Тыва Республика-нын Президентинден бол-ган Чалаанан баа Кызыл хоорай чагырагыңдан улуг-биле дилеп тур бис.

Инавалит уруглар, оларнын ада-елери, харың ажаң-те-жөөп турар кижилер, инва-лид уруглары хайгаараар социал камгала албан чер-лериниң ажилдакчылары, а ол ышкың инвалиттер хоорайны бугу автотранспорт аймаанга (таксиден аныга) халас чоруруу РФ-тин феде-ралдыг хоюлузуңуң 30 чүдү-дүнде көрдүңен. Халас чо-руурун бадыткаар документ: Бүгү-россиянын инвалиттер нитилелиниң кекигуңуң биле, Ук билет чыгыс аяк-хевириниң хоюлу эсуугар док-таменттиң документтиң, билетке оон өзениң чү-рүсү болган аңа — БИИ-ниң тус чер ортаннаалыңын төгөрүк тамааның бекен тур-ар. Билдиг турбузе, Кы-зылдың пасаажирлер артыш-тырар автотранспорт директору дээрди Тугатчыков бодунуң ажилдакчыларыга мындай айтышкың бер-таң: «БИИ-ниң кекигуң биле-детириң туткан инвалиттер-нин бугу документтериң хавыр болган автотранспорт олуруганы дээр төлөвүң 100 хуу олардан алыр». Бил-диг айтышкыңны бергедэ, Тугатчыков кандай докумен-тинг үндөдүң болдурганал? Хоюлуга чагырткан кижиле бе? Хоорайны пасаажирлер артыштырар будурулениң автотранспортундун инвалит чаштарың, улуг-даа назыглы кижилерин үндүр өктөп, күштү аякылаң эгелөөң. Хоорай чыгырагың, оон дарагы хундулуң Зоа Назытыва Сат чуну көрүп турар ирги? Хоюкү инвалит кижилер ам канчаар бис? Оларның ара-

«НАРЫН»

ЧАГЫ

Эрчим редакция!

Бистер, Хову-Аксныла хоо-чунар пансионалыңды чурт-такчылар, «Шынын» дамчы-тыр болдувустуң хомудалыс-ты бижип тур бис. Бо панси-онат 1996 чылдын октябрь 1-де ачылганын, оон бээр 1-ай болуп турар, бо үениң иш-тинде төлөмчүдүлганың ийги программазың көрбөй келдисин. Болдувустуң рес-публиканың иштине бол-луп турар солун чурмулдар-ны содуругун көр арга чок, үе хос артыла турар, Тыва-ның амдыралдыг көптүр өжурлал хоорларга дыка-ла берге-дар.

Бо суурнүң чоңуңдан со-луурга айтырыгыңа, ко-жа турар бажыңарың бил-рөөнине мүнө көргүзүп турар, өскөзиде шүгүт көзүл-бес, шокараншаар дижир чү-ведир. Ол дугайы чагырга чериден айттыра, даг кырында тургузуп каан баа-га на үрелген, ычынган оңч чылдагыны биле орта кө-зүлбөс дээн. Ол кандык кончүг, «нарын чыгы» боор, чангыс борбак чыгыш эшиң, чөтө үе артыла турар, Тыва-ның суунаар: М. СЫМЧАН, О. СУВАР-ООЛ, С. ЧЫЛБЕК, О. БАДЫ болган шүптү 47 кижиле.

ХАП-СОП БОЛУР БЕ?

Шагаан-Арыг хоорайда эзи-ринтер сергелер черин аяк-лы көздөбестен деп болур. Машина-багатың патрулдун чорашың-даа чок. Амык калган арагаларың кудумчу-ларда мына-мында чыгыш-лаар. Уругуңу арагалар кижилерин шүптү туттис. Олар-нын бажы шүптү эттениң бер-ган.

«Эзириктер сергелер чер-лин шадалаары чүгө акша-дыг улусту дилел салдыр. Аксы чыгыг болза «оола — дишкен, чугаа-соот дыртың тараан.

«Эзириктер сергелер чер-лин шадалаарың кыдыг, халымың-даа кончүгүлдү. Дөңмөн элдин үе шаан-каан, Ам-даа кылаштарым багай ийин — деп, Юрий Иргит дээр анык оол ас-кагылар чорду.

Эмчиң дүрөн дуза че-дирер станцияныга дежур-чылар турувуста, эзириктер сергелер черден мээде кел-ген. Чөдө өөрүүнө кең бир эр киякиң сайдан дүрү этпел

алган болдулар. Анда дежур-чылар турган Викров дээр аңдын кижилерге хал дээр, харышала кемден турар сугер дээринге, олар-биле чыгыш ыңчаар демисекир хе-рек дээр, шуугула херекке алаб чорду. Ол кемдөөн кижиле анык шыныгылаш алган, прокуртурже билдириниң бичи баа бижир — деп, дүрөн дуза чедирер станция-ның чолачыны Артур Саая чугаала турар.

Үстүңде айтыканым каш чижек шагдала органым кара өжөгөр багтаар дээр сорудула чоңуң номчуку бил-лиң орбор. Хей-инитиниң корум-чорумуң үрөөн кижиле же удуз тусай хемчегин алыр чөп болбайн аян. Билчээ-аала эврик-ле чораян дээр таптырар бе? Ол шагалалар-наның мон аяктылап турар чери албан кыдыр набылел боорун баа айтып каала.

Кара-Сал БАЗЫР-ООЛ, Шагаан-Арыг хоорай.

Инвалиттерниң социал камгалаы

Тыва Республикада бил-беең, оон дугайында дына-вааны ол ирги бе? 1997 чыл-дын февраль 19-та үндүргөн № 817-АО ол айтышкыны бо чүдүмге бижип кирер бооп бодан мен:

«Россия Федерациясында инвалиттерин социал кам-галаалың дугайында» 1995 чылдың ноябрь 24-те № 181 федералдыг хоюлуңуң 30 чүдү-дүңде дүштүр инвалит-терге, инвалит уругларга, оларнын ада-елеринге, ажаакчыларыңа, хайгаа-ракчыларыңа, инвалит уруглары хандырың турар социал ажилдакчыларыга, а ол ышкың I бөлүктүн инва-лидтерин, инвалит уруглар-ны үдөр чоруп кижилерге, оларнын транспорт ханды-рыгыңың талаа-биле элөөң яаң чигелдериң тыгынган. Федералдыг хою-луңуң ол чүдү 1997 чылдың январь 1-ден соңгар күштүг болуп эгелдэн.

Федералдыг хоюлуңуң 30 чүдү-дү-биле доктааткан чигелдериң хандырыңын чурчум РФ-тин Күш-ажыл жамымы тайлбырлар тур. Хоорай чоңуңуң транспортта халас чоруп эр-ден инвалит уругларга, олар-нын ада-елеринге, ажаак-чыларыңа, хайгааракчы-ларыңа, инвалит уруглар-ны хандырың турар социал ажилдакчыларга, а ол ышкың инвалиттерге тыгынган.

Инавалит кижилер чыл бү-рүде октябрь 1-ден май 15-ке чедир хоорайлар арзының агаар, демир-орук, автомо-биль транспортунга билеттерин 50 хуу чигелдиг салдып алыр эргени оларга федера-лдыг хоюлу баа тыгынкан. 50 хуу чигелдиг билет-терин инвалиттер салдып алыр кылдыр социал камгала ор-ганнаар оларнын пенсия шыныгылазына «Билет ор-тоткунга» 50 хуу чигелдиг алыр эргелет деп штампал-кың хал бээр ужурул. I бөл-лүктүн инвалитин азы инва-лид уруглары үдөр чоруп кижилер 50 хуу чигелдиг билеттерин салдып алыр эр-гелет. Билдиг билеттерин сал-дып алырыңа I бөлүктүн инва-лидин азы инвалит уу-гун документтери барымда

болор. Инавалит кижилер чылда бир катал май 16-дан сентябрь 30-ге чедир баар, өзгөкү билеттерин 50 хуу чигелдиг салдып алыр эргелет. Билдиг эргени I бөл-гө II бөлүктүң инвалит-теринге, инвалит уругларга, I бөлүктүн инвалитин, инва-лид уруглары үдөр чо-руур кижилерге баа тыгын-кан. Билеттериң 50 хуу чигел-диг салдып алыр кылдыр талоннарын социал камгала ор-ганнаар бээр. Бо чигел-дени «Россия Федерациясың да инвалиттерин социал камгалаалың дугайында» 28 чүдүңде айтыкан, Ук чүдү 1997 чылдың январь 1-ден Тес-онгаар күштүг болган теле-фоннуң болган радионуң аякылааш дээр телереин ажилдааш дээр телевион инвалиттерге доктааткан. А херек кырында кандыгы дээрге, квартираларында дээр телефоннар аякылааш дээр телереин Кызыл хоорайда инвалиттер 100 хуу кылдыр, өскө кижилер-биле бир дө-мөй, төлөп турардыр. А теле-фон аякылааш дээр теле-виз, уругуң өзү турардыр. Квартирада телефонну аякылааш дээр телериң 1995 чылды май 1-ден 7.5 муң рубль турду, оон сооңуң-де — 15 муң, 20 муң, а бо чылдың май 1-ден эгелеп 25 муң рубль болу берген.

Бистин республиканың Чи-за, демги ол дээрлиг И. Тугатчыков, Д. К. Донгак суугар-биле кады чун бодат турар чор? Кызыл хоорай чагырагында бо айтыргыны баа салып болор.

А бистин пенсиямың чүгө-ле 1996 чылдын май 1-де чангыс катал өстүргөн. Хоорайны телефон, пасажир станцияларыныг, пасаажирлар артыштырар автотранспорт аныгың сөөгү чылдарда ээниң келген деп чугаалар-да арга чок-тур. Монополистер орнулазы, шалың ке-дериң өзүп, көүдөп турарың бөдүң кижилер билер.

Анатолий ДЕСЯТКИН, Бүгү-россияның инвалиттер нитилелиниң Кызыл хоорай баштаар чериңг дар-газы.

